

Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Aile “Tahta Çanaklar” Öyküsü Üzerinden Bir Değerlendirme

Mustafa MACİT (*)

Öz: 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Türk toplumu hızlı bir değişim süreci yaşamıştır. Bu süreçte aile yapısının, değerlerinin, aile içi ilişkilerin ve ilgili tutumların da bir değişim ve dönüşüm yaşadığına ilişkin gözlemlerden hareketle ele alınan bu makalede söz konusu değişimi betimlemeye ve bugünkü durumu anlamaya çalıştık. Bu anlama faaliyetinde aile temalı “Tahta Çanaklar” isimli eski bir öyküyü referans olarak kullandık. Çocukluğunda öyküyü okumuş bireylerin internet paylaşım sitelerinde yapmış oldukları bazı yorumların da dikkate alındığı çalışmamızda öykü içeriği, toplumsal bağlamda ve toplumsal değişim süreciyle ilişkilendirilerek analiz edilmeye çalışıldı. Bu analiz çerçevesinde, bugün gelinen noktada aile yapısının, değerlerinin, aile içi ilişkilerin ve ilgili tutumların geçmişe nazaran değiştiği ve toplumun bu değişimin travmasını büyük ölçüde atlattığı sonucuna ulaştık.

Anahtar Kelimeler: aile, aile içi ilişkiler, aile değerleri, yaşlılık, sosyal değişme.

Social Changes and Family in Turkey An Assesment Upon The Story “Wooden Bowls”

Abstract: In the second of half of the 20th century, Turkish Society has experienced a rapid process of change. In this essay, we tried to describe and understand the current situation with reference to the observations giving insight to the mentioned transformations and changes in the family structures, values, family relations and concerned attitudes in this period. In this comprehension activity, we used an old story which is family-themed and called “Wooden Bowls” as samples. In our study, by taking comments of people who read the story in their childhood into consideration, the contents of the story and the concerned comments are analyzed by associating to social context and social change. Today at this point, within the frame of this analysis, we infer that Turkish Society has overcome the trauma of the change in the family structure.

Keywords: family, family relationships, family values, elderly, social change.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü
(e-posta: macitm@atauni.edu.tr)

Giriş

İnsanlık tarihi üzerine yapılacak bir inceleme aile yapısının, değerlerinin, aile içi ilişkilerin ve ilgili tutumların yaşanılan büyük çaplı toplumsal değişimler paralelinde değiştiğini ve farklılaştığını görmek için yeterlidir. Nitekim geleneksel geniş aile yapısı yerine çekirdek ailenin ve bu aile yapısına uygun değer, ilişki biçimleri ve tutumların yaygınlaşmasının temel nedenlerinden birinin, tarımsal üretime dayalı kırsal toplumsal yapıdan sanayiye ve teknolojiye dayalı kentsel toplumsal yapıya geçiş olduğu bilinmektedir.¹

Temel/evrensel kurumlardan biri ve toplumun çekirdeği olmakla nitelenen aile, bu özelliği ve modern dönemlerde yaşadığı değişimin çeşitli sonuçları nedeniyle olsa gerek günümüz toplumlarının politik kampanyalarının ve sosyal politika projelerinin üzerinde yoğunlaştığı kurumlar arasındadır. Örneğin, aile yapısında meydana gelen değişmelerin, ailenin gittikçe toplumsal beklentileri karşılamaktan uzak hale gelmesi anlamında olumsuz sonuçlarının görüldüğü birçok ülkede “geleneksel aile değerlerini koruma”ya yönelik politik kampanyaların veya “eskilere geri dönme”ye yönelik sosyal politikalara ilişkin bir kamuoyunun oluşmaya başladığı gözlenmektedir (Haviland vd., 2008: 463; The Economist, 2009: 205). Hem toplumsal hayat hem de günümüz dünyasında ağırlık kazanan politik uygulamalar ve sosyal politikalar içerisindeki önemli yeri dikkate alındığında aile yapısında, aile değerlerinde, aile içi ilişkilerde ve ilgili tutumlarda meydana gelen değişimleri anlamaya yönelik çalışmaların giderek daha önemli hale geldiği söylenebilir. Bu çalışmanın araştırma fikri bu öneme ilişkin bir farkındalığın ürünüdür.

Sosyal değişimin çeşitlilik arz eden boyutları, görünümleri ve sonuçları vardır. Aile yapısında, değerlerde, aile içi ilişkilerde ve ilgili tutumlarda meydana gelen değişmelerin de bu hükmün çerçevesi dışında olamayacağı malumdur. Değişimin çok yönlülüğü herhangi bir toplumsal alan ya da kurumda meydana gelen değişimleri anlama çabasının işini zorlaştırır da kimi göstergelerden hareketle değişimin izleri sürülebilir. Değişimi anlamaya yönelik bir iz sürme çabasında öncelikli ve anlama faaliyetini kolaylaştırıcı şeylerden biri, değişimi, yönünü ve boyutlarını belirlemede yolumuzu aydınlatacak referans veya referansların bulunmasıdır. 20. yüzyılda Türkiye'nin toplumsal yapısında meydana gelen değişmelerin aile yapısı, değerleri, aile içi ilişkiler ve ilgili tutumlar üzerine etkilerini ve bütün bunlarda meydana gelen değişimin izlerini süreme amacıyla olan bu çalışmada tiyatro ve sinemaya da uyarlanmış Tahta Çanaklar öyküsü referans alınmıştır.

Bu öykünün tercih edilme nedenleri ise şu şekilde ifade edilebilir: (a) Sanat sosyolojisinin genel çerçevesi içerisinde sanat-toplum ilişkisine dair bazı yaklaşımlar, sanatın sosyal koşullar tarafından belirlendiği ya da toplumsal dünyayı yansıttığı gerçeğinden hareket etmektedir (Ulusoy, 1993: 247-253). Öyleyse biz, okuyucuyu, tiyatro ve sinemaya uyarlanmış haliyle geniş kitleleri etkilemiş aile temalı bir öykü üzerinden onun toplumsal bir bağlamda konumlandırılabilirliğinden hareketle, toplumsal dünya ve aile hakkında

1) Çekirdek aile tipine sanayileşme ile birlikte ulaşıldığı gibi yaygın bir kanaat olsa da bu tam olarak doğrulanmış bir tez değildir (Canatan, Yıldırım, 2009:114).

genel değerlendirmelerde bulunabiliriz. (b) *Tahta Çanaklar* öyküsü 20. yüzyılda, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında Türk aile yapısında, aile değerlerinde, aile içi ilişkilerde ve ilgili tutumlarda meydana gelen değişimleri betimlemek üzere referans alınabilecek bir karakter arz etmektedir. Bilindiği kadarıyla bu öykü, Edmond Morris’in kitabından Türkçeye çevrilmiş, 1950’li yıllardan itibaren tiyatroya ve *Kırık Çanaklar* adıyla sinemaya uyarlanmış (1960), çocuk hikâyeleri arasında önemli ve etkin bir yer edinmiş, hatta ders kitaplarına girmiştir. Her ne kadar yazarı yabancı olsa da bu özellikleri itibarıyla öykü Türkçeye çevrildiği, tiyatro ve sinemaya uyarlandığı dönemin toplumundan; aile yapısından, aile değerlerinden, aile içi ilişkilerden ve ilgili tutumlardan izler taşımaktaydı. Muhtemelen 20. yüzyıl ikinci yarısı Türk toplumunun koşullarında bu niteliğiyle bir popülerite kazanmış, yazarı yabancı da olsa Türk okuru ve izleyicisi açısından onu anlamlı kılan bir toplumsal bağlamın koordinatlarında bir çeviri olduğu unutulacak düzeyde Türk(çe)leşmişti.

Yukarıda sıralanan gerekçelerle referans olarak seçilen öykü içeriğinden hareket eden bir metodolojik süreçte, metinde belirginleşen mesajlar şu soruların yörüngesinde analize tabi tutulmuştur:

(a) Öykü içeriğinde nasıl bir aile yapısı işlenmiştir?

(b) Öyküde öne çıkan aktörler kimlerdir ve bu aktörlerin birbirlerine, özellikle yaşlı aile bireylerine karşı tutumları; bakışı ve birbiriyle ilişkisi nasıldır?

(c) Öyküde öne çıkan aile değerleri nelerdir?

(d) Öyküde işlenen aile teması, hangi toplumsal bağlama ve bu bağlamda meydana gelen hangi tür değişimlere gönderme yapmaktadır?

(e) Okuyucu veya tiyatroya, sinemaya uyarlanmış halini izleyenler için metin, ne ifade ediyor olabilirdi?

Yukarıdaki sorular çerçevesinde metinden çıkarılan cevapların çözümlenme aşamasında hem metinde verilmeye çalışılan mesajın arka planındaki niyet, doğru yorumun kriteri olarak ele alınmış hem de metnin anlamının yazarın; çevirenlerin veya uyarlayanların niyetini aşabileceği göz önünde bulundurulmuştur (Tatar, 1999: 16). Aynı zamanda içerisinden türediği veya içerisinde anlam kazandığı koşulları aşan bir anlam fazlalığına sahip olmakla birlikte metnin, bir bağlamın ürünü olduğu ya da onu anlamlı kılan bir toplumsal bağlamın varlığı gerçeğinden hareketle metin-bağlam ilişkisi kurulmuştur. Nitel ve genelleme amacı güdülmeyen bu çalışma, öykü metnini, metine yöneltmiş sorular ekseninde onun toplumsal bağlamını dikkate almakla ve incelenen alanda ortaya çıkan değişimin bütününe değil belirli bir yönünü betimleme ve anlamaya çalışmakla sınırlıdır.

1. Bir “Geçiş Ailesi” Öyküsü: Tahta Çanaklar

1.1. “Geniş Aile”den “Geçiş Ailesi”ne

Bakış açısına göre farklı anlamlar çıkarılabilecek olsa da *Tahta Çanaklar*, “Çocuklarınızın size nasıl davranmasını istiyorsanız, yaşlılarınıza öyle davranın.” şeklinde özetlenebilecek bir mesajla dikkat çekmektedir:

“Dede” iyice yaşlanmış, gözleri görmez, kulakları iyi işitmez olmuştu. Yemeğini yiyemiyor, üstüne başına döküyordu, “yemek tabaklarını kırıyordu”.

“Gelin”, “dede”nin bu durumuna çok kızdı ve sonunda “dede”nin yemeği tahta çanaklarda verilmeye başlandı.

“Çocuk”, “dede”sine yapılanlara çok üzüldü. Bir gün birkaç tahta buldu ve onları oymaya başladı. Bunu gören “anne”-“baba” sordu:

-Ne yapıyorsun?

-Tahta çanaklar yapıyorum.

-Tahta çanakları ne yapacaksın?

-“Yaşlandığınızda yemeklerinizi bunlara koyacağım. Siz dedeme öyle yapmıyor musunuz?” dedi. “Anne” ve “baba”nın yüzü kızardı, yaptıklarından pişman oldular ve “dede”den özür dilediler.

Öyküdeki aile, *dede*, *anne-baba* ve *çocuktan* oluşan geniş aile benzeri bir formadadır. Ancak metinden anlaşıldığı üzere içerisinde yaşanılan koşullar itibarıyla artık geniş aile tipi zor bir yola girmiştir. *Dedenin* içerisinde bulunduğu hali betimlediği ölçüde öykü, geniş ailenin zor bir yola girmiş olma durumunu tanımlamaktadır. Zor diyoruz çünkü eğer geniş aile tipinin yaygın olduğu toplumsal yapılar üzerine teorik bilgiler ve gözlemler bizi yanıltmıyorsa o yapı içerisinde geniş aile, doğal bir durum gibi algılanıyordu; üyelerin bütününe gözünde meşruydü ve bu bağlamda işi kolaydı. Hele *dede* şahsında birinci kuşağın/yaşlının, en büyük zorluğu, belki de fiziki gücün zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan sınırlılıklardan öteye gitmezdi. En azından erkek egemen bir toplumsal yapıda ailenin bütün maddi varlığının sahibi konumunda ki *dedenin* kırdığı bir eşyadan dolayı yaptırıma maruz kalması veya “gözleri görmez”, “kulakları iyi işitmez” olan yaşlının bakım sorunu kişinin beşikten mezara kadar sürekli bakıldığı geniş ailelerde büyük bir problem değildi (Haviland vd., 2008: 488).

Herhangi bir toplumsal gerçekliğin olduğu gibi olmasını belirleyen bir takım koşullar vardır. Bu koşullar aynı kaldıkça varlığını devam ettirir ve doğal bir durum gibi algılanır (Durkheim, 1992: 404). Aynı algı, içerisinde var olduğu veya kendisini var eden toplumsal koşullar değişmediği sürece geniş aile için de geçerlidir. Kendisini var eden ve yaygın olduğu toplumsal yapı içerisinde geniş aile, hem bir yaşam alanı hem de ekonomik bir ünite, bütünlüklü bir toplumsal birimdir. Bu bütünlük ise ataerkil toplumlarda; geleneksel Türk toplumunda erkek yaşlı bireyin; *dedenin* şahsında cisimleşmiştir. Bu niteliğiyle *de-*

denin otoritesi ve gücü, bu bağlamda gelişmiş bir saygınlığı vardır. Geleneksel geniş aile yapısında otorite ya da evde sözü geçen kişi büyük oranda erkeğin babası yani *dededir* (Taylan, 2009: 127). Ailenin neredeyse bütün işleriyle ilgili karar almalarda etkin yaşlı erkek birey, aile üyelerinin tüm yaşamını kuşatan ailenin birliğinin, bu birlik içerisinde var olan dayanışmacı cemaat ruhunun, aile şerefının ve saygınlığının sembolüdür.² Cemaat ruhu içerisinde geniş ailenin birliği-düzeni, büyüklere saygı ve onların otoritesine itaat esasına dayanmaktadır. Sosyal değerler de bunu destekleyici niteliktedir.

Geleneksel geniş ailede yaşlı birey/*dede* kimi zaman güç ve otoritesi ile geniş aile birliğini devam ettirme yolunda hem maddi hem de manevi baskı ve yaptırım uygulayabilmekteydi. Onların otoriteleri ailenin diğer üyeleri gözünde rızaya dayalı meşru bir otoriteydi. Ancak tıpkı diğer otorite türlerinde olduğu gibi *dedenin* otoritesine ilişkin rıza da değişen koşullarda kaybolabilmekte örneğin, ona rağmen geniş aile parçalanabilmekteydi. Günümüzde örneklerine rastlanır mı bilinmez ama bizim köylerimizde yerel bir tanımlama ile adına “ayrılma” denen bir olay vardı. “Ayrılma”, evli çiftin baba evinden, geniş aileden ayrılıp çekirdek aile olması anlamına geliyordu ve hemen her ayrılma vakasında *gelin* baş aktör olmakla itham edilirdi. Geniş aile içerisindeki birliktelik o kadar meşru bir o kadar doğal olmalı ki “ayrılma”, hem dramatik hem de oldukça güç bir işti. Örneğin, köyde kimin baba evinden ayrılmak istediği; ayrıldığı ve “ayrılma” sürecinde yaşananlar herkesin diline düşerdi.

“Ayrılma” bir süreçti ve bu süreç bir çırpıda ve sorunsuz gerçekleşmezdi. Çoğu zaman yaşlı bireyler/*dedeler* için çocuklarının ayrılması dramatik bir durumdu. “Ayrılma” sürecinde genellikle, *dedeler* çocuklarının ayrılmaması için elinden geleni yapar, bazen ayrılan oğluna kalacak bir oda, toprak ya da hayvan vermemek yoluyla maddi, ondan küsmek ve kınamak gibi manevi yaptırım uygularlardı. Bu yapı içerisinde hemen her durumda bir yaptırım uygulanacaksa yaptırım uygulanacak kişiler, ille de gidecek birileri olacaksa onlar, *dedeler* değil çocuklardı. Oysa *Tahta Çanaklar* öyküsünde tabakları kırdığı için tahta çanakta yemek yeme, bazı anlatımlarda sofrasını ayırma yaptırımı uygulanan *dededir*. Öykünün bazı versiyonlarında ise *dedenin* bahçedeki kulübeye ya da başka bir eve gönderildiği, sinemaya uyarlanmış formunda ise oğul, *geline* karşı babasından yana tavır aldığı halde huzur bozmamak için *dedenin* başka bir eve gitmek istediği anlatılmaktadır.

Geniş aile tipinin yaygın olduğu toplumların genel özelliklerinden biri, geçmiş yönelimli olmaktır. Geleneksellik kalıbı içerisinde geçmiş, kimi zaman sığınılacak bir liman kimi zaman her şeyin, değerlerin kaynağı olarak algılanır. *Dede* aynı zamanda geçmişti sembolize etmekle “asıl” olandır. Öykünün sinemaya uyarlanmış formunda sahnelerden birinde oğulun, kırıp dökken *dededen* şikâyet eden *geline*, “*Babam o benim, kırar da döker de; babama dil uzatanın cehenneme kadar yolu var.*” demesi bu bağlamda okunabilir.

2) Ailenin şerefini ve saygınlığını koruma, geniş ailelerdeki yaşlı üyelerin sahip olduğu güçlü bir denetleme yöntemidir (Haviland vd., 2008:485).

Öykünün gösterenlerinden kopmadan hemen belirtmek gerekirse, yaşlının geçmişi sembolize ettiği bir durumda *çocuk*, geleceğin ifadesidir ve dikkat edilirse anne ve babasını gelecekle tehdit etmiştir. Asıl olanın geçmiş veya yaşlı olduğu geniş aile tipinin hâkimiyeti altındaki bazı Anadolu köylerinde anne ve babaların *dede* ve ninelerin yanında çocuklarını sevmelerinin dahi hoş karşılanmadığına dair birçok örnek sıralanabilir. Bu, geleneksel düşüncede insanın varlık sebebi ana-baba olarak telakki edildiği için çocuk haklarından çok ana-baba hakkının ve çocuk terbiyesinde de itaat, büyüklere saygı vb. değerlerin ön planda olmasının bir yansımasıdır (Canatan, Yıldırım, 2009: 280; Doğan, 2011: 469).

Geniş aile yapısı içerisinde maddi-manevi değerler gibi çocuk yetiştirme pratikleri geniş aileyi ve bu aileye özgü özellikleri meşrulaştırıcı ve destekleyici karakterdedir. Sözgelimi, topluluk yönelimli çocuklar yetiştirmek hedeflidir. Erkek egemen bir çerçeve içinde geleneksel geniş ailede maddi ve manevi karşılıklı bağımlılık, sadakat, ailenin çıkarının birey çıkarından önde gelmesi, kendine biçilen cinsiyet rolünü benimsemek, aile bireylerinin ihtiyaçlarına duyarlılık göstermek ve çatışmadan kaçınmak, aile bireylerinin önemli özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır (Fişek, 2005: 41). Oysa öykümüzde bütün bu değer, ilişki biçimi ve tutumların değişmiş olduğu veya değişime yüz tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu değişimin öyküdeki en çarpıcı örneği *gelin* karakteri üzerinden verilebilir. Başka yörelerde yaygın mıdır bilinmez ama özellikle Erzurum yöresinde uyumlu ve kendine biçilen rolü kabul edici tipteki insanları tanımlamak üzere kısaca “gelin gibi ” deyimini kullanılır ve geniş aile yapısında *gelin* tam da bu deyimde şekillenen toplumsal cinsiyet rolünün taşıyıcısıdır. Ne var ki öyküdeki *gelin* artık böyle değildir.

Tahta Çanaklar öyküsünün içeriği ve bu içeriğin insanları etkilediği toplumsal bağlamda anlaşılan, yaşanan toplumsal değişimler sonucunda geniş aile, kaçınılmaz bir şekilde artık çekirdek aileye doğru evrilmeye başlamıştı. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başlayan ve özellikle 1950 Demokrat Parti iktidarı ile hızlanan; üretimin tarımdan sanayiye doğru kayması, bu paralelde gelişen hızlı kentleşme gibi süreçler sonucunda ev ile işin birbirinden ayrılması vb. nedenler bu evrilmenin kaçınılmazlığını beraberinde getirmiştir (Gökçe, 1995: 136; Canatan-Yıldırım, 2009: 142).

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu öykü; tiyatro oyunu, sinema filmi yapılmış, bir zamanlar çocuk kitaplarına girmiş hatta ders kitaplarında yer almıştır. Öykünün anlatıldığı internet sitelerinde yapılan okuyucu yorumlarında 1960’lı ve 70’li yıllara atıf yapılması³ öykünün 60-70’li yılların toplumsal bağlamına oturduğu, söz konusu yılların bir toplumsal durumunu tanımladığı sonucuna varabiliriz. Okuyucu yorumlarının ortak özelliği ise etkilenmiş olduklarını belirtmeleri ve birçoğunun öyküde anlatılan durumu “dramatik” ve “travmatik” bulmaları, bu şekilde tanımlamalarıdır.

3) Bkz. http://www.anneoluncaanladim.com/forum/forum_posts.asp?TID=4466&PN=1&title=ilkokulyillarimin-en-travmatik-hikayesi, 20.06.2013.

1.2. “Geçiş Ailesi” ve Değişimin Travması

1950’li yıllarda oldukça ivme kazanan çok hızlı, büyük bir hareketlilik ve değişim ile Türkiye, hızlı bir şekilde tarım veya köy toplumundan sanayi veya şehir toplumuna geçmekteydi. Ancak bu geçiş planlamadan yoksunluğu ve baş döndürücü hızı itibarıyla sorunsuz değildi. Ne zaman ki insanlar bir dönüşüme uyum sağlama durumuna girseler (Örneğin, büyük çapta tarımsal bir toplumun sanayi toplumuna dönüşmesi, kırsal alanlardan şehirlere geliş vb.) gençlikten yetişkinliğe geçişte ortaya çıkanlara benzer bunalımlar ve problemler yaşarlar (Hoffer, 2005: 18). Eski yapılar, değerler hızla bağ bozumuna uğrayıp çözümlenirken, hızlı bir değişim içerisinde yeni yapıların inşası gecikir. Belirli bir süre kriz, bunalım ve kırılmalarla dolu bir boşluk hüküm sürer. 1960’lı özellikle 70’li yılların genel bir gözlemi, Türk toplumunun da bu hükmün çerçevesi dışına çıkamadığını, bu yıllarda hızlı bir değişimin bunalımlarıyla yüz yüze kaldığını görmek için yeterlidir. Kuşkusuz bu süreçten aile yapısı da nasibini almaktaydı. Söz konusu yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısı ile birlikte aile yapısının da geçiş dönemi değişimini ve bu değişimin bunalımlarını yaşadığı söylenebilir.

Bilindiği üzere sanayi öncesi toplumlara “geleneksel”, sanayileşmekte olan toplumlara da “geçiş toplumu” denilmektedir. Bu bağlamda geçiş toplumundaki aile de “geçiş ailesi” olarak kabul edilmektedir (Gökçe, 1995: 138). Her toplumsal değişim geçmiş üzerine oturur; hem geçmişin hem de geleceğin izlerini aynı anda taşıyabilir. Aile yapısında meydana gelen değişimler de bundan müstağni değildir. *Tahta Çanaklar* öyküsünü ve bu öykü üzerine söylenenleri tam da böyle bir gerçeğin; “geçiş ailesinin” ifadesi olarak değerlendirebiliriz. “Geçiş ailesi”, büyük aile özelliklerini koruyan ancak beklentileri ve umutları ile küçük aile özelliklerini de özümsemeye çalışan bir ailedir (Gökçe, 1995: 139).

“Geçiş ailesi”nde henüz üç kuşak bir aradadır ama birinci kuşağa kapı görünmeye başlamıştır. Ailenin geleneksel düzeni çözülmeye yüz tutmuş; ancak bu çözülme sonucu ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayacak, problemleri çözecek yeni pratikler, değerler ve kurumlar tam anlamıyla ihdas edilememiştir.⁴ Bu durumda ailelerin büyük bir bölümü geleneksel değerlerin ve toplumsal kuralların yerine yeni değerleri ve kuralları koyamamanın çaresizliğini yaşamaktadır (Sayın, 1995: 152). Örneğin, yaşlının evde bakım sorunu baş göstermiş ancak hızlı bir değişim içerisinde sosyal devlet ve bu devlet anlayışının önemli bir uzanımı olarak göze çarpan yaşlıların barınabileceği huzurevleri ya da yaşlı insanları huzurevine gönderebilmeyi göze alacak değerler ve maddi imkânlar yaygınlaşmamıştır. *Tahta Çanaklar* öyküsünün bazı anlatımlarında dedenin huzurevine değil de bahçedeki kulübeye, başka bir eve (filmde kızının evine) gönderilmesi bu sebeple şaşırtıcı olmadığı kadar da toplumsal bağlamı içerisinde anlam kazanmaktadır.

4) Örneğin, baba (ya da ana) ölüyor, geriye kalan anaya (ya da babaya) bakacak yaşlılık kurumu olmadığı için ana (ya da baba) oğlunun ya da kızının yanında yaşamaya devam eder (Akşit, 1985: 51).

Kültürün özellikle manevi alanında meydana gelen değişmelerin maddi değişimlere yetişmediği veya onları düzenleyecek seviyeye ulaşamadığı değişim dönemlerinde yaşanan “kültürel gecikme”nin bir sonucu olarak sorunlu bir boşluk, bunalım ve sancılı söz konusu olur.⁵ Öykümüzün tam da bu sancının aile hayatındaki ifadesi olarak, uyarlandığı yılların Türk toplumunun ilgisini çekmiş olması muhtemeldir. Belki de öykü, çocukluk yıllarında okumuş insanlar için bu bağlamda “dramatik” ya da “travmatik” hale gelmekte, birçok insanın evinden izler taşımakta, evlerindeki mevcut veya muhtemel durumu tanımlamaktadır.

Okuyan, izleyen herkesin *dedesi* olabilecek öykü kahramanı *dede*, değişen şartlar çerçevesinde çatırdayan geniş ailenin birinci kuşağı olan yaşlılara karşı duyulan bir mahcubiyetin ifadesi olarak okunabilir. Yetişkinlerin dünyasında *dede*, hiç kimsenin kendisi değildi, ama yaşamın kaçınılmaz döngüsü içerisinde belki de herkeste. “Herkeste” diyebilmenin altını ne derece doldurur bilinmez ama bizim çocukluk yıllarımızda anne ve babalarımızın en çok sorduğu sorulardan biri, “Yaşlandığımda bana bakar mısınız?” ya da “Evlendiğin zaman eşin bizimle kalmayı, yaşlandığımızda bize bakmayı reddederse ne yaparsın?” sorusuydu.

Bu ikinci soru, öyküde *dedeyi* istemeyen kişinin *gelin* olmasını da metni uyarlayanlar açısından tesadüfi ve rastgele bir seçim olmaktan çıkarmaktadır. Yani *dedeye* kapıyı gösteren kişiyi *gelin* olarak kurgulayan bir öyküyü Türkçeye çeviren, sinema ve tiyatroya uyarlayan ya da okuyan-izleyen bunun farkında mıdır bilinmez ama kurgunun, hızla değişen toplumsal dünyada bu sorular bağlamında bir karşılığı vardır: Geleneksel erkek egemen ve hiyerarşik geniş aile yapısı çerçevesinde oluşmuş aile içi ilişkiler ve roller değişmeye başlamıştır. Kadının hele de *gelinin* aile düzeni içerisinde doğrudan sözünün geçmediği bir ortam olmakla sıkça eleştirilen, erkek egemen bir yapıdan demokratik bir aile yapısına geçilmektedir. *Gelin*, bu geçişin bir ifadesi, toplumsal değişimle birlikte kadının aile içerisinde değişen statüsüne ve rolüne bir gönderme olarak toplumsal bir karşılık bulmaktadır denebilir (bkz. Aslantürk, Amman, 2011: 324).

Hitap ettiği ya da okunduğunda, dinlendiğinde veya film olarak izlendiğinde etkilediği yaşlılar ya da yaşlı adayı yetişkinler, bu öyküde kendilerini tahta çanakta yemek yiyen ya da yeme ihtimali yüksek, değişimin mağdurları olarak görüyor olsa gerektir. Öykü, onların bu durumlarının bir ifadesi olarak onlar katında anlam kazanıyorken belki de umut çocuklara bağlanmıştır. Toplum, bir yandan *dede* şahsında kendini görüp kendine acırken diğer yandan *çocuk* şahsında masumiyetinin, küçüklüğünün kat kat zıddı bir büyüklükte

5) Kültür değişimleri maddi değişimlere nazaran daha yavaş seyredir ve arada “kültürel gecikme” (cultural lag) denen bir fasıla meydana gelir. Bu gecikme, kültürün maddi değişimleri düzenleyecek seviyeye ulaşmasına kadar devam eder. Bu seviyeye ulaşmaya kadar geçecek olan süre değişim ve dönüşüm içerisindeki toplumda bütün kültür unsurlarında bir boşluk, oldukça sorunlu ve bunalımlı bir ortam ve sosyal düzensizlik yaratır. Kısaca kültürel değişimin maddi değişime göre yavaş gerçekleşmesi sancılı geçişlere ve büyük kırılmalara neden olur (Türkdoğan, 1969: 53; Sorokin, 1994: 258).

geleceğe dair-burada da *çocuk* geleceğin sembolüdür-bir direnç göstermekte, bir umut beslemektedir.

Her değişim belli ölçüde bir direnç yaratır. Burada *çocuk*, aile yapısındaki değişime karşı direncin ifadesi veya değişime karşı toplumsal direncin göstereni olarak okunabilir. (Özellikle öykünün filme uyarlanmış biçiminde babanın *dededen* yana tavır alıp *gelini* kovduğu sahnede, çocuğun evi terk eden annesinden değil *dedesinin* yanında durarak baba ve *dedesiyle* kalmak istediğini söylemesi de bu noktada anlamlıdır.) *Çocuk*, aynı zamanda masum olduğu halde cezalandırılan *dede* yanında konumlanmış, gelecekte vereceği cezayla, “eden bulur”, “ne ekersen onu biçersin” şeklindeki deyimlerde ifade bulan yazgı bir adaletin simgesidir. Değişimden kaçışın mümkün olmadığı ve değişimin yönünün az çok belli olduğu bir toplumsal süreçte bu öykünün temsilinde belki toplum veya öykünün evinden izler taşıdığı insanlar, kendi yazgısına içleniyordu. Burada “yazgı” kavramı rastgele kullanılmış da değildir. “Siz yaşlıya tahta çanakta yemek verirseniz, sizin çocuklarınız da size tahta çanakta yemek verecektir.” şeklindeki temel fikir tam da değişmeyecek-şaşmayacak bir yazgıya gönderme yapmaktadır. Üstelik *çocuk* temsilinde “yazgı” soyut değil, *çocukların* rol model alma potansiyellerine bir vurgu ile oldukça gerçekçi hale gelmiştir. Özellikle çocukların yetişme dönemlerinde rol model aldıkları, özdeşim kurdukları kişiler vardır ve bu özdeşimin bir boyutu da empatidir. Bu kişiler içerisinde anne, baba, dede, nine önemli bir yere sahiptir. “Yaşlandığınızda yemeklerinizi bunlara koyacağım. Dedeme öyle yapmıyor musunuz?” ifadesi annenin, babanın rol model alındığının, *dede* ile empati kurulduğunun gösterenidir.

Daha önce de değinildiği üzere kendini var eden ve onu ayakta tutan sosyoekonomik, kültürel zemin içerisinde geniş ailenin etrafı, bu aile yapısına ilişkin değerler sistemi ile örülmüştü. Öyküdeki kimi göstergeler değişimin, geniş aile yapısı değerlerini veya değerler sistemini de alt üst etmeye başladığına atıfta bulunmaktadır. Her şeyden önce *yemek* ve *tabak kırma* bir tüketim ifadesi olarak düşünülebilir. Bunu, geniş ailede ne üretip ne tükettiğine bakılmadan saygın bir yer işgal eden yaşlının geçiş ailesinde sadece tüketici durumunda kalmasının bir yansıması olarak ele alabiliriz. Geleneksel hayat ve geniş aile yapısı içerisinde yaşlının üretici, çalışan olmaktan çıkması ile ölüm arasındaki süre kısaldı. Ancak insanın değerinin gördüğü fonksiyona indirgenmeye yüz tuttuğu, para ve benzeri maddi değerlerin ağırlık kazandığı, buna karşın yaşlının fiziksel, ekonomik, sosyal açıdan hayattan geri çekildiği, geri çekilme ve ölüm arasındaki sürenin uzadığı modern toplumsal dünyada artık yaşlı sadece tüketiciydi ve tüketici yaşlı pek ilgi görmeyecekti (Cüceloğlu, 2009: 368).

Yine öyküden anlaşıldığı üzere geniş aile yapısı içerisinde cemaatçi bir dayanışma duygusu, yaşlının otoritesi, geçmişin değeri çerçevesinde duyulan yaşlıya saygı geçiş ailesinde kaybolmaya yüz tutmuş en azından niteliği değişmeye başlamıştır. Öykünün bu noktada belirginleşen mesajı itibarıyla artık, yaşlının beklediği saygının garantisi çocuklarının gelecek korkusudur: asıl olan geçmiş değil, gelecektir. Toplulukçu değerlere

dayalı bir yapıdan bireyci değerlere dayalı bir yapıya geçilmekte, geçmişin değeri yerini geleceğin değerine, sevgi yerini kaygıya ve pragmatizme bırakmaktadır. “Çocuğum da bana kötü davranabilir korkusuyla yaşlıya saygı göstermek gerekir.” düşüncesinin üzeri biraz kazıldığında sevgiden çok kaygının, kendini düşünmekte bireyciliğin, yaşlıya iyi muamele ile geleceği garantileme anlayışında ise pragmatizmin izleri açığa çıkmaktadır. Bu haliyle öykü, aslında tam da güncel değerler üzerinden yaşlıya yapılan muameleyi sorgulamakla bu değerlerin yansımaları olmak kadar onların meşrulaştırılmasına veya yeniden üretilmesine de hizmet edebilir bir niteliktedir. Kaldı ki her öykü aynı zamanda bir zihinsel yeniden üretim aracıdır.

Sonuç

Bugün gelinen noktada *Tahta Çanaklar* öyküsünün yerine günümüz insanını, huzurevindeki dedesini ziyaret eden çocukların ya da bayramlarda, özel günlerde çocuklarının, torunlarının ziyaret etmesini bekleyen yaşlıların konu edildiği reklam filmlerinin, huzurevlerini anlatan haberlerin ve sinema filmlerin etkilemeye başladığı kuvvetle muhtemeldir. Son dönem Türk sinemasında adından söz ettiren *Beyaz Melek* adlı sinema filmi bu noktada örnek gösterilebilir olmakla bu çalışmanın sonuç değerlendirmesi adına güncel durumu betimlemede kullanılabilir.

Beyaz Melek filminin konumuzla ilgili en çarpıcı mesajlarından⁶ biri, “*Analar babalar küçücük yüreklerine, evlerine birçok torun sığdırırken çocukları, kocaman apartman dairelerine, villalarına yaşlı ana-babasını sığdıramazlar.*” şeklindedir. Gerçekte var olmasa da sinemanın işaret ettiği toplumun fiili toplumla el ele gittiği gerçeğinden (Diken, Laustsen, 2010: 22,23) hareketle bu mesajı, kentlerde fiziki mesafelerin yakınlaşmış, imkânların geçmişe oranla genişlemiş olmasına rağmen sosyal mesafelerin özellikle yaşlı ile toplumun ve ailenin diğer üyeleri arasındaki etkileşim mesafesinin açıldığının ifadesi olarak ele alabiliriz.⁷ Artık tahta çanakta da olsa oğlunun, kızının evinde yemek yiyebilen yaşlıların yerini huzurevinde kalan yaşlılar almaya başlamıştır.

6) *Beyaz Melek* filmi birden fazla mesaj vermekte, mesajlar filmin herkesin evinden, yaşamından izleri barındıracak, bir izleyici yorumunda ifade bulduğu üzere *filmin hangi karesindeyiz diye düşündürecek* niteliktedir (http://www.izmirdeyasam.com/sinemax/213/beyaz_melek.htm, 20.06.2013). Bu haliyle filmin aynı zamanda toplumsal yapının, değerlerin, değer yargılarının çoğullaştığı, kısaca hakikatin parçalandığı bir toplumsal dünyanın izlerini taşımakta; postmodern bir toplumsal durumu tanımlamakta olduğu düşünülebilir. Filmin bir sahnesinde başrol oyuncusunun ağzından huzurevleri için “*Buralar iyi mi, kötü müdür?*” sorusunun yöneltilmiş olması, bir yanda annesini huzurevine bırakıp “*Anneme iyi bakın, annem size emanet*” diyerek koşarak oradan uzaklaşan, diğer yanda “*İnsanlar anne babasını niçin buralara bırakır?*” diye soran iki farklı genç tiplemesinin varlığı bu değerlendirmemizi destekler niteliktedir.

7) *Kocaman apartman dairelerine, villalara “ana-babasını sığdıramama”* sosyal mesafelerin açılmış olduğu ve aile içi ilişkilerin bozulduğu algısının bir yansıması olarak ele alınabilir. Nitekim Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında yapılan Aile Yapısı Araştırmasının

Filme gittikçe yaygınlaşan, yaşlıyı huzurevine gönderebilmeye yönelik bir değişime karşı var olan toplumsal direnç, geleneksel geniş aile yapısının sürdürüldüğü bir ortamdan devşirilen kurguyla ifade bulmuştur. Filmin kurgusu, bir direncin varlığına rağmen kentte geçiş sürecinin büyük oranda bitmiş, çekirdek ailenin yaygınlığının ve meşruiyetinin daha da artmış olduğuna gönderme yapmaktadır.⁸ Ayrıca söz konusu direncin yanına huzurevi şartlarına eleştiri ve bu şartları düzeltmeye yönelik bir çağrı da eklenmiştir. Anlaşılan, yaşanan sosyoekonomik değişimler çerçevesinde artık çekirdek aile ve yaşlının huzurevine gönderilmesi özellikle kentlerde meşrulaşmış, gerekçelenmiştir (Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Uluç, 2007).

Buradan yola çıkarak *Tahta Çanaklar* öyküsünün anlam kazandığı yılların toplumsal bağlamı itibariyle değişimin kültürel gecikmeye bağlı bir krize neden olduğu ancak gelinen noktada bu krizin yavaş yavaş atlatılmaya başlandığı veya boyutunun değiştiği söylenebilir. Nihayetinde öyküyü okumuş ve *Beyaz Melek* filmi izlemiş herkesin farklı bir sonuç ya da sonuçlar çıkarması mümkün olmakla birlikte sanırım en müşterek algı, yorum ortaklığımız, “geçiş ailesinin” dramının ya da travmasının *dede* figüründe kendi *dedesi* ya da kendisi olma ihtimaline acımaktan huzurevine terk edilmiş olmaya içlenmeye veya orada ikinci baharı yaşama ihtimali umuduna uzanan bir yelpazede atlatılmakta olduğudur.

Kaynakça

- Akşit, B. (1985). *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2006). *Aile Yapısı Araştırması 2006*. (Ed. Mustafa Turgut). İstanbul.
- Aslantürk, Z., Amman, M.T. (2011). *Sosyoloji* (7. bsk.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Canatan, K., Yıldırım, E. (2009). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cüceloğlu, D. (2009). *İnsan ve Davranışı* (18. bsk.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Diken, B., Laustsen C. B. (2010). *Filmlerle Sosyoloji*. (Çev. Sona Ertekin). İstanbul: Metis Yayınları.
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.

---

verilerine göre katılımcıların yarısından fazlası (%54’ü) aile ilişkilerinin kötüye gittiğini düşünmektedir. Kentte yaşayanlar arasında aile içi ilişkilerin kötüye gittiğini düşünenlerin oranı kırdaki yaşayanlara oranla daha yüksektir (kentte % 60, kırdaki % 45) (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 101-102).

- 8) Bu göndermenin gerçek toplumsal dünyada bir karşılığı da vardır: Aile Yapısı Araştırmasının verilerine göre kırsalda, sürekli bakıma muhtaç yaşlı bulunan hane sayısı ve çocuklarının yanında kalmak isteyenlerin oranı kentten daha fazladır (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 131, 135-136).

- Durkheim, E. (1992). *İntihar; Toplumbilimsel Bir İnceleme*. (Çev. Özer Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fişek, G. O. (2005). "Gelenekten Değişime Türkiye'de Aile ve Ergenler". *İ.Ü.C. Tıp Fak. Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri; Adölesan Sağlığı Sempozyumu Dizisi*, No: 43.
- Gökçe, B. (1995). "Toplumsal Değişim Sürecinde Geceköndü Ailesi". *Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Haviland, W., vd. (2008) *Kültürel Antropoloji*. (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioęlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hoffer, E. (2005). *Kesin İnançlılar*. (Çev. Erkal Günür). İstanbul: İm Yayınları.
http://www.anneoluncaanladim.com/forum/forum_posts.asp?TID=4466&PN=1&title=ilkokulyillarimin-en-travmatik-hikayesi, Erişim tarihi: 20.06.2013.
http://www.izmirdeyasam.com/sinemax/213/beyaz_melek.htm, 20.06.2013.
- Sayın, Ö. (1995). "Değişen Toplumumuz ve Aile Yapımız". *Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Sorokin, P. A. (1994). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları I-II*. (Çev. M. Münir Raşit Öymen). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tatar, B. (1999). *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Taylan, H. H. (2009). "Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler". *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22.
- The Economist. (2009). "Evim Evim Güzel Evim; Aile Değerleri Üzerine Bir Tartışma", *Sosyoloji; Başlangıç Okumaları*, (Ed. Anthony Giddens). (Çev. Günseli Altaylar). Ankara: Say Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1969). *Toplum Kalkınması, Teori ve Metod Yönünden Bir Araştırma*, Erzurum: A.Ü. Yayınları.
- Uluç, H. (2007). "Mahsun'dan Parlak Başlangıç", <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/23/>, 20.06.2012.
- Ulusoy, D. (1993). "Sanat Sosyolojisinde Temel Yaklaşımlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1).